

- ³⁹ Думова Н. Московские меценаты. – Москва, 1992. – С.83.
⁴⁰ Энциклопедия купеческих родов... – С.132.
⁴¹ Там же. – С.140.
⁴² Там же. – С.129.
⁴³ Боханов А.Н. Коллекционеры и меценаты в России. – С.19.
⁴⁴ Думова Н. Московские меценаты. – Москва, 1992. – С.21.
⁴⁵ Энциклопедия купеческих родов... – С.257.
⁴⁶ Там же. – С.287.
⁴⁷ Щетинин Б.А. Ревнитель просвещения // Исторический вестник. – Москва, 1914. – №7. – С.230.
⁴⁸ Боханов А.Н. Коллекционеры и меценаты в России. – С.69.
⁴⁹ Энциклопедия купеческих родов... – С.173.
⁵⁰ Там же. – С.174.
⁵¹ Там же. – С.176.
⁵² Там же. – С.280.
⁵³ Николаев А.Б. Шагов Николай Романович // Государственная дума Российской империи. – Т.1: 1906–1917 гг. – Москва, 2006. – С.717.

The article explored the issue of higher education among the Old Believers of the Russian Empire. It was accentuated on the charity of the merchants-oldbelievers in this field, with their humanities and exact sciences popularity.

Д.В.Кудінов*

ДО ПИТАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У НІЖИНІ 1905 р.: СЕЛЯНСЬКИЙ ВИМІР

У статті висвітлені події жовтня 1905 року, коли відбулися сутички між селянами Ніжинського повіту та соціалістичною молоддю. Реконструється картина єврейського погрому. Аналізуються причини консервативної позиції місцевого селянства стосовно демократичної опозиції царському режиму, поразки революціонерів.

Перша російська революція 1905–1907 рр. стала значним випробуванням для суспільства і держави. У неї були втягнуті всі соціальні групи, які по-різному окреслювали свою політичну позицію щодо державного ладу. Водночас спостерігались особливості розгортання революційних процесів в окремих регіонах. Зокрема, у Ніжині та Ніжинському повіті у «дні свобод» у жовтні 1905 р. населення не просто розділилося на дві протилежні групи, а й вступило у протиборство. На відміну від решти соціально активного селянства Лівобережжя ніжинські землероби не підтримали демократичну опозицію, а, навпаки, зайняли ворожу по відношенню до революції позицію. Громадянський конфлікт був припинений лише за допомогою втручання військ. Вочевидь ситуація, в якій місцеві селяни, на відміну від селянства інших регіонів, виступили захисниками режиму, зумовлювались особливими причинами й умовами. Тож з'ясувати їх, відтворити картину подій жовтня 1905 р. у Ніжині, проаналізувати їхні наслідки і є метою даної статті.

* Кудінов Дмитро Валерійович – в.о. доцента кафедри педагогіки та інноваційних технологій Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

E-mail: dmytro.kudinov@gmail.com

Ніжинським подіям, попри їхній великий розголос у період революції, не судилося стати об'єктом окремого історичного дослідження. У дожовтневий період представники революційного табору, які вивчали характер та наслідки революції, їх замовчували. Для авторів консервативного напрямку, навпаки, жовтень 1905 р. у Ніжині став хрестоматійним зразком єдності народу з монархом, неприйняття республіканізму. Проте, їхнім творам бракувало об'єктивності. Виступи селян проти революціонерів подавалися не з науковою, а з ідеологічною метою. Цим вирізняється, зокрема, нарис революції 1905–1907 рр. П.Алмазова, а також спогади анонімного свідка ніжинських подій¹.

Радянська історіографія замовчувала факт розгону селянами демократичних організацій у Ніжині або повідомляла лише про демократичну демонстрацію 18 жовтня 1905 р. без подальшого висвітлення подій². Сучасні дослідники В. Борисенко і Г. Непорожня у монографії, присвяченій суспільно-політичному руху вчителів та учнів, чітко кваліфікують розгін студентсько-учнівської демонстрації у Ніжині як чорносотенну провокацію, посиляючись на роботи радянського дослідника селянського руху Чернігівщини І. Дроздова, що не відповідає дійсності³. Таким чином, події жовтня 1905 р. у Ніжині вимагають своєї об'єктивної характеристики та аналізу.

Ніжин із самого початку демократичної революції перетворився на один із центрів демократичного руху, де переважну роль відігравала молодь, що навчалася, – студенти і гімназисти. Уже 27 січня 1905 р. розпочався страйк студентів історико-філологічного інституту. Близько 200 студентів, скориставшись розгубленістю поліції, вчинили маніфестацію вулицями міста⁴. Навесні – влітку 1905 р. політичне життя у місті та повіті дедалі стало динамічнішим. Найактивнішими політичними організаціями стали ліві партії – РУП, Бунд, ПСР, РСДРП, а також анархісти. Опозиціонери організовували демонстрації і так звані «біржі» – зібрання членів організацій та їхніх симпатиків, перед якими виступали партійні агітатори. За підрахунками С.Наумова, у Ніжині протягом літа 1905 р. було проведено 15–20 подібних «масовок», в яких брали участь до 50–60 осіб, переважно робітники та студенти⁵. Подібна агітаційна робота проводилася і по селах. У с. Веркіївці Ніжинського повіту на сходки, влаштовані РУП, збиралося до 600 селян. Активно працювали серед селян члени РСДРП, есери і бундівці, які також у повітовому центрі видавали прокламації⁶. Проте більш успішно агітація йшла у місті. Зокрема, лише Ніжинський комітет РУП утворив 11 пропагандистських гуртків. Міська організація РУП збільшилася до 150 осіб⁷.

Надалі поведінка революціонерів ставала все більш агресивною. Так, ніжинська група анархістів у складі 12 осіб влітку 1905 р. здійснила збройне пограбування друкарні Гледера. Прихоплені ними верстати були встановлені на підпільній друкарні у с.Куринівці, де ніжинці разом із київськими анархістами друкували журнал «Набат». Щоправда, підпільна типографія терористів проіснувала недовго. 13 серпня 1905 р. вона була розкрита поліцією; нелегальну літературу, у тому числі єдиний наклад «Набату» конфіскували, а розпорядника друкарні Є.Гелецького заарештували⁸.

Ніжинські анархісти не тільки вдавалися до пограбувань задля поповнення каси, але й до прямого терору проти представників влади. У липні 1905 р. робітник-анархіст Абрам (Малиш) здійснив збройний напад на ніжинського поліцейського пристава М.Крещанівського, за що був засуджений до смертної кари, яку потім замінили 20 роками каторги. 12 вересня того ж року під час підготовки нового терористичного акту група бойовиків була оточена поліцією. У перестрілці було вбито одного з революціонерів, поранено пристава та кількох козаків. Четверо терористів були схопле-

ні і з часом засуджені до каторги⁹. За анархістів вступився місцевий комітет РСДРП, який 20 вересня влаштував демонстрацію із вимогою звільнити Малиша та інших політв'язнів. За наказом поліцмейстера козаки розігнали демонстрантів, що лише розлютило революціонерів. У відповідь на дії поліції 22 вересня анархісти, що залишалися на волі, підірвали приміщення поліцейської дільниці. Внаслідок теракту загинули двоє поліцейських¹⁰.

Решта партій, хоча і не вдавалася до терору, демонструвала готовність вступити за необхідності у двобій із представниками влади, влаштовуючи поза містом військовий вишкіл своїх членів. Подібні дії революціонерів можливо і приваблювали частину нігілістичної міської молоді, проте зустрічали повне неприйняття та ворожість з боку селянства. Поява озброєної молоді по селах дратувала селян, які почали вимагати роззброїти городян¹¹.

Активність революціонерів дедалі зростала і сягнула свого піку у «дні свобод» у жовтні 1905 р. 18 жовтня після проголошення царського маніфесту про впровадження демократичних свобод за закликem соціалістів почався страйк студентів історико-філологічного інституту. Близько 300 студентів, до яких приєдналася єврейська молодь міста, із червоними прапорами рушили вулицями Ніжина до технологічного училища та жіночої гімназії, примусили адміністрацію останніх припинити заняття та залучили учнів до демонстрації. Повсюдно чулися стрілянина та заклики ліквідувати самодержавство. У технічному училищі студенти розірвали портрет царя¹².

Від училища і жіночої гімназії демонстранти рушили центральними вулицями міста. На їхню вимогу припинили роботу громадські і приватні заклади, серед яких були поштово-телеграфна контора, окружний суд, повітове земство, товариство взаємного кредиту і навіть повітове поліцейське управління. Припинилася й базарна торгівля¹³. Опівдня за закликem лівих партій на подвір'ї історико-філологічного інституту почався мітинг, на якому зібралося до 3 тис. осіб. Головувало на заході бюро під керуванням студента М.Шеремета. Воно порушило питання про звільнення політв'язнів. Для цього з числа лівих активістів була обрана депутація, яка відправилася до окружного суду. Прокурор, враховуючи настрій юнаків, розпорядився звільнити Ю.Гаврилея, члена РУП, відомого агітатора із с.Веркіївка. Після цього депутація разом зі звільненим бранцем повернулася на мітинг, де його зустріли оваціями. Мітинг продовжився читанням маніфесту і промовами, в яких оратори закликали продовжувати боротьбу за встановлення демократичної республіки¹⁴. Мітинг завершився вшануванням загиблих борців за свободу співом «Вічної пам'яті» та «Марсельези»¹⁵.

Увечері того ж дня групи радикально налаштованої молоді фактично взяли під свій контроль вулиці міста. Ними були закриті купецький і дворянський клуби, відсторонена від виконання своїх обов'язків поліція. В інституті в той же день відбулося міжпартійне зібрання, учасники якого домовилися взяти владу в місті у свої руки, відсторонити від управління думу та повітову управу, а замість них впровадити тимчасовий «установчий комітет». Захоплення влади в місті було призначене на 19 жовтня. Була вироблена і відповідна стратегія захвату. Зранку за закликem «установчого комітету» за допомоги озброєних дружин повинні були зупинити роботу всі підприємства міста та навчальні заклади. Політичний страйк повинен був перерости у багатолюдний мітинг, на якому б і відбулася передача влади від думи до «установчого комітету»¹⁶.

Зранку 19 жовтня, відповідно до планів революціонерів, у місті припинилося пасажирське перевезення і почали закриватися крамниці. Проте, коли озброєна молодь намагалася припинити базарну торгівлю, то наразилася на спротив селян, що приїхали із передмість та окраїнних сіл продава-

ти сіно. Один із юнаків відкрив стрілянину, чим остаточно розлютив селян. Останні, озброївшись голоблями, почали бити своїх кривдників, які кинулися в бік Гоголівської вулиці. Вожак «установчого комітету» спробували зупинити бійки і вмовити селян повернутися до базару для поновлення торгівлі, але марно. Зупинити збентежену селянську масу стало неможливим. Весь день селяни, яких прибувало все більше і більше, виловлювали «демократів», били їх та роззброювали. Серед постраждалих були і революційні лідери. Зокрема, веркіївці жорстко побили свого ж односельця Ю.Гаврилея, який невдовзі помер від завданих йому тоді травм¹⁷.

Із базарної площі селяни почали розтікатися вулицями міста, розганяючи студентів та єврейську молодь. Останні були притиснуті в кінці Інститутської вулиці. Розгорнувшись у бік юрби селян, юнаки відкрили вогонь із револьверів. Великих людських жертв вдалося запобігти завдяки лише діям поліції та козаків, що своєчасно прибули на місце події. Команда поліції і козаків роз'єднала селян і «демократів», ставши живою стіною між супротивниками. Проте, запобігти появи жертв все одно не вдалося. У результаті сутички 14 осіб було поранено, із них 11 – від вогнепальної зброї¹⁸.

Опівдні 19 жовтня сутички знов відновилися на базарній площі. Тут бійки з «демократами» поступово перетворилися на єврейський погром. Спочатку нападу були піддані базарні лавки євреїв, а потім погромники взялися трошки приватні оселі єврейських обивателів. Невеликий наряд козаків та поліції у цей час перебував на іншому боці міста біля інституту. Тож зупинити погромників виявилось нікому. Цим скористалися звичайні злочинні елементи, які розкрадали майно торговців. Із базарної площі погромники рушили вулицями міста, де грабували та били єврейських мешканців до пізньої ночі.

Аби припинити безладдя начальником ніжинського гарнізону були виділені розквартировані в місті частини 42-ї артилерійської бригади. Кінні роз'їзди розганяли погромників та відбирали в них награване. Врешті, спільними зусиллями військових та поліції погром було припинено¹⁹.

Уночі в будинку земської управи лідери місцевих революційних партій разом із гласними земства та представниками дворянського зібрання приготувалися обговорити підсумки дня. Порухувалося питання негайного припинення погромів у місті, пошуку компромісу між опозицією та легітимною міською владою. Після тривалих обговорень було прийняте рішення влаштувати хресну ходу. Зранку 20 жовтня до церков відправилися депутації від партій і земства із проханням «поговорити по-пасторськи із народом з метою його заспокоєння»²⁰.

Ще одне засідання відбувалося увечері 19 жовтня на квартирі міського голови, куди були запрошені вищі офіцери ніжинського гарнізону, виконуючий обов'язки поліцмейстера, предводитель дворянства, прокурор окружного суду та інші високопосадовці. Офіційні особи міркували над тим самим питанням, що і опозиціонери, – як припинити безлад у місті. Водночас на порядку денному стояло питання вгамування революційного свавілля. Для припинення погрому було вирішено виділити з особового складу артилерійської бригади до 200 кіннотників, а при в'їзді до міста встановити пікети, які б загородили прохід до міста селян. На допомогу військовим прийшли представники єврейської громади, які виразили бажання співробітничати із владою у справі припинення погрому. Озброєні піші та кінні групи євреїв разом зі студентами затримували грабіжників. У результаті на виїзді з міста утворилися цілі склади пограбованого майна²¹.

Не дивлячись на прийняті заходи, запобігти новому насиллю владі не вдалося. Через суперечність розпоряджень, дислокація військ у місті завер-

шилася не о 6 годині ранку, як планувалося, а на три години пізніше. Зранку до Ніжина прилинув потік селян із різних сіл повіту, стурбованих розповідями про вчорашні сутички і святотатські виступи проти царя. Селяни йшли «повчити» кривдників своїх братів-селян із числа «демократів», євреїв, які визнавалися ними чи не найголовнішими винуватцями мітингів та знущання над царем та Богом (серед селян поширювалися чутки, що євреї висміювали релігійні почуття християн). Погром почався ще до передислокації військових, і за своїм масштабом перевершив учорашній. Цього разу озброєними були і дехто із селян. У результаті перестрілки на базарі було поранено двоє військових²². Згідно з підрахунками поліції за два дні погрому були розбиті і пограбовані 112 мануфактур і лавок, 22 будинки, 11 квартир, булочна, маслобійня і винний льох. Загалом, єврейській громаді було нанесено збитку на 300 тис. руб.²³ Водночас хвиля погромів прокотилася по всьому повіту. Особливо руйнівним виявився погром у с.Веркіївці 21–22 жовтня, де єврейські міщани зазнали збитків на суму в майже 80 тис. руб.²⁴

Тим часом ситуація дедалі загострювалася. 20 жовтня відкрилося екстрене засідання міської думи, на яке були запрошені представники від партій, станів, урядових і громадських організацій. У ході дебатів щодо припинення безладу в місті було прийняте рішення просити благочинного влаштувати хресну ходу, яка так і не відбулася на прохання опозиції 19 жовтня; закрити всі винні лавки та шинки; посилити з боку військових та поліції контроль на вулицях; просити казенного та духовного рабинів вплинути на єврейську молодь, аби вона склала зброю задля заспокоєння селянства²⁵.

21 жовтня у день сходження на престол Миколи II після урочистого богослужіння в соборі і військового параду на Соборній площі почалася хресна хода, яка швидко переросла на патріотичну маніфестацію. Коли вона дійшла до історико-філологічного інституту, на вимогу селян із його стін вийшли студенти. Селяни примусили студентів нести портрети царя і хоругви до самого собору та співати державний гімн. Згодом почалася імprovізована акція присягання на вірність цареві. Студентів примушували ставати в болото на коліна перед портретом Миколи II, цілувати його та повторювати вслід за священником слова присяги на вірність цареві²⁶. Далі процесія направила до міської управи. До селян звернулися гласні думи з проханням розійтися із миром. Від імені євреїв виступив рабин Бері, який у своїй промові доводив, що більшість представників його народу є законотримачами і поважають главу держави²⁷. Надалі маніфестанти розійшлися головними вулицями міста, де хапали «демократів» та приводили їх до присяги у той самий спосіб, як і на соборній площі. Увечері, по завершенні маніфестації, селяни висунули зібраним на Соборному майдані лідерам партій вимогу до ранку скласти відкритий список усіх «демократів» та здати зброю²⁸.

Наступного дня селяни почали вимагати від студентів видати своїх партійних товаришів. За поданим ними списком селяни весь день виловлювали «демократів» та збирали їх за огорожею собору. За розпорядженням прокурора 40 затриманих юнаків під конвоем відправили до арештантського приміщення при повітовому земстві. Але і цей захід не задовольнив селян, які надвечір увірвалися до інституту, де побили кількох викладачів, працівників закладу та студентів. Вимоги селян все більш радикалізувалися. Так, селянська делегація прийшла до міського голови з вимогою закриття інституту, виселення євреїв із міста або позбавлення їх права оренди чи торгівлі²⁹.

Погроми в повіті і можливість нового прояву насилля в його центрі вимагали негайного втручання влади. 23 жовтня в Ніжин прибув чернігівський відегубернатор М.Родюнов. Він звернувся до селян, які знов зібралися в центрі Ніжина, із вимогою розійтися по домівках, припинити погроми, попереджаючи,

що дасть наказ військам стріляти в будь-яких порушників порядку. При цьому чиновник зазначив, що прибув оберігати життя та майно всіх жителів Ніжина без різниці віросповідань та політичних поглядів³⁰.

Не дивлячись на попередження віце-губернатора, 24 жовтня у Ніжині зібралася ще більша маса селян, які наполегливо вимагали розправи над «демократами» та євреями, що виступають проти самодержця. М.Родюнов стримав своє слово і наказав військовим розігнати юрбу. Водночас для заспокоєння селян на вимогу поліції представники єврейської громади видали до 100 одиниць вогнепальної зброї³¹.

Так скінчилася череда подій, відомих як «ніжинська революція та контрреволюція». Не дивлячись на те, що Ніжин зазнав погромів і на його вулицях була пролита кров, масштабної конфронтації із масою людських жертв вдалося уникнути. Від перетворення Ніжина на театр бойових дій врятували як рішучі дії з боку влади з угамування революціонерів і погромників, так і поступливість з боку революційних лідерів, які були готовими до боротьби із владою, але ніяк не бажали зіпсування відносин із селянством, яке ними продовжувало сприйматися як поживне середовище для революції.

Факти беззаперечно стверджують відсутність чорносотенного сліду в ніжинських подіях. Загалом, у жовтні 1905 р. на території Росії відбулося 690 погромів у 660 населених пунктах Російської імперії (із них 24 – у Ніжинському повіті). Коли на місцях утворилися організації чорносотенців, то відбулося лише два погроми. При цьому селяни серед погромників склали 83%³². Про відсутність будь-якої чорносотенної пропаганди вказують і поліцейські розслідування погромів у Ніжинському повіті. Намагання силовиків припинити безлад разом із єврейською громадою, спростовують версію про провокаційний характер погрому. Отже, погром у містах та селах Ніжинського повіту був цілком стихійним явищем. Йому передував розгін селянами соціалістів. Оскільки серед них було чимало євреїв, то це вплинуло на звинувачення в очах селянства всіх представників єврейської національності у причетності до революційного розгулу в місті. Щоправда це не виправдовувало злочинного характеру погрому, який супроводжувався насильством та грабунками.

Жовтневі дні 1905 р. також стали кульмінацією політичного життя міста та повіту під час революції. Після виступу селян проти соціалістів опозиція втратила свій вплив на жителів міста. «...помітне отверезіння в нашому суспільстві. Дожовтневій контрреволюції неможна було й слова мовити проти мнимого «визвольного руху» із розривними бомбами й кинджалами, а нині ж є багато перебіжчиків і тільки й чути, що все що було, то «вакханалія» і «революція хлопчиків», – згадував свідок ніжинських подій³³. Демонстрація сили, відкрита неповага до влади, яка століттями вкорінювалася у свідомості селянської маси як священна і легітимна, надовго підірвали авторитет соціалістів. Громадськість, яку намагалися вести за собою революціонери, опинилася розколотою на дві непримиренні групи. При цьому протистояння виходило за рамки класового розуміння характеру революції. Це позначилося на політичній диференціації селянства. Одна його частина йшла за революціонерами, інша – за прибічниками монархії. Про це свідчать дані про подальший політичний розвиток регіону. Так, 8 червня 1906 р. ніжинський справник повідомляв про зростання революційних настроїв серед селянства повіту у зв'язку із відкриттям Державної Думи: «Всі особи із селянського середовища із революційним напрямком [...] майже повсюдно корис-

туються приязню сільського населення і обираються сходами на різні посади селянських правлінь»³⁴. Наявність селянських лівих партійних груп підтверджують і архівні дані³⁵. Водночас монархічний Союз російського народу, за даними Чернігівського ГЖУ, користувався найбільшою популярністю серед сільського населення повіту. Ніжинське відділення було найчисельнішим у Чернігівській губернії, мало 11 сільських підвідділів і нараховувало до 3 тис. членів³⁶.

Отже, події жовтня 1905 р. відіграли неабияку роль у зміцненні цезаризму серед селян. Слідуючи стратегічній лінії демонтажу абсолютизму, революціонери, тим самим, добилися протилежного результату – відсторонення частини селянства, політичне мислення якої залишалося консервативним. «Ніжинська революція» 1905 р. – це історія поразки соціалістів і демократії. Поразки, суть якої крилася, насамперед, у недостатній політичній культурі і досвіді соціалістів, в їхній нездатності на початку революції ідейно завоювати селянство, у невірній тактиці боротьби із режимом.

¹ Алмазов П. Наша революция (1902–1907): Исторический очерк. – К., 1908; Нежинская революция и контрреволюция (18–24 октября 1905 г.) // Исторический вестник. – 1906. – №104. – С.160–185.

² Кудлай П.Д. Селянський рух на Чернігівщині в 1905 році // Наукові записки КДУ ім. Т.Г.Шевченка. – 1955. – Т.14. – Вип.6: Історичний збірник. – С.45–68; Олійник Л., Гора О. Селянський рух на Чернігівщині в 1905–1907 рр. – К., 1959.

³ Борисенко В.Й., Непорожня Г.А. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. – К., 2002. – С.73.

⁴ Леценко М.Н. Українське село в революції 1905–1907 рр. – К., 1978. – С.115.

⁵ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). – Х., 2006. – С.122–123.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.1439. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.14–24.

⁷ Головченко В. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. – Х., 1996. – С.74; Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець XIX століття – лютий 1917 р. – К., 1999. – С.129.

⁸ Лебеденко О.М. Анархісти на Україні в 1903–1908 рр. // Укр. іст. журн. – 1991. – №11. – С.37; ЦДІАК України. – Ф.1439. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.4.

⁹ Лебеденко О.М. Указ. праця. – С.37.

¹⁰ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.127. – Оп.1. – Спр.10570. – Арк.39–41; Лебеденко О.М. Анархізм в Україні (XIX – початок XX ст.). – К., 1994. – С.35; ЦДІАК України. – Ф.1439. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.9.

¹¹ Нежинская революция и контрреволюция... – С.183.

¹² Государственный архив Российской Федерации. – Ф.102. – Оп.233. – Д.1350. – Ч.55. – Л.28–29.

¹³ Нежинская революция и контрреволюция... – С.160–163.

¹⁴ ДАЧО. – Ф.127. – Оп.18. – Спр.60. – Арк.106–107; Нежинская революция и контрреволюция... – С.163–164.

¹⁵ Нежинская революция и контрреволюция... – С.166.

¹⁶ ДАЧО. – Ф.127. – Оп.18. – Спр.60. – Арк.107; Нежинская революция и контрреволюция... – С.165–166.

¹⁷ Головченко В. Указ. праця. – С.75; Наумов С.О. Указ. праця. – С.181; Нежинская революция и контрреволюция... – С.167–168.

¹⁸ ДАЧО. – Ф.127. – Оп.18. – Спр.60. – Арк.107; Нежинская революция и контрреволюция... – С.169.

¹⁹ Нежинская революция и контрреволюция... – С.170–171.

- ²⁰ Там же. – С.171.
²¹ Там же. – С.172.
²² Там же.
²³ ДАЧО. – Ф.127. – Оп.18. – Спр.60. – Арк.107.
²⁴ Там само. – Арк.112.
²⁵ Нежинская революция и контрреволюция... – С.173–174.
²⁶ Алмазов П. Указ. соч. – С.583–585; Нежинская революция и контрреволюция... – С.175–177.
²⁷ Нежинская революция и контрреволюция... – С.177.
²⁸ Там же. – С.178.
²⁹ Алмазов П. Указ. соч. – С.585.
³⁰ Нежинская революция и контрреволюция... – С.182.
³¹ Там же. – С.183.
³² Колесник В.Ф., Могильний Л.П. Політичні партії та суспільно-політичні рухи в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: Монографія. – К., 2007. – С.152.
³³ Нежинская революция и контрреволюция... – С.185.
³⁴ Сенчакова Л.Т. Крестьянское движение в революции 1905–1907 гг. – Москва, 1989. – С.236.
³⁵ ДАЧО. – Ф.127. – Оп.18. – Спр.60. – Арк.1–697.
³⁶ Омелянчук И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.). – К., 2000. – С.96.

The article depicts the events of October 1905, when a conflict between the peasants of Nizhyn district and the socialist youth took place. A picture of Jewish pogrom is thoroughly reviewed. Also the reasons of peasants' conservatism and their defeat are analyzed.